

Lietuvių tremtinių moterų vertybės gyvenimo istorijose

RASA RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ,
GERDA MATUSEVIČIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, V. Putvinskio g. 23, 44243 Kaunas
El. paštas: r.raciunaite@hmf.vdu.lt; gerda.matuseviciene@gmail.com

Aleksandro Stulginskio universitetas, Universiteto g. 10, 53361 Akademija, Kauno r.
El. paštas: rasa.raciunaite@asu.lt

Šio straipsnio objektas – lietuvių tremtinių moterų vertybės gyvenimo istorijose. Moterų vertybės aptariamos remiantis pasakotojų tautinių, religinių, bendražmogiškų vertybių raiška. Straipsnyje gvildinama tremtinių išvietinimo tremtyje ir tėvynėje problema. Keliami šie uždaviniai: nustatyti tremtinių vertybes jaunystės, brandos, senatvės tarpsniais; ištirti bendražmogiškų, tautinių, religinių vertybių tęstinumą jaunesniajai kartai.

Tyrimas atskleidė, kad skirtingais amžiaus tarpsniais tremtinės patyrė fizinių, psichologinių ir dvasinių sukrėtimų, turėjusių įtakos jų vertybių formavimuisi. Lietuvių moterų bendra patirtis, įgyta Sibire, suformavo naujas bendražmogiškas vertybes: ištvėrę, tikslo siekimą, empatiją. Šios savybės jas subrandino kaip asmenybes. Kita vertus, tremtis respondentėms turėjo ir neigiamų pasekmių: skatino uždaramą, formavo nevisavertiškumo kompleksą.

Raktažodžiai: lietuvių moterys tremtinės, gyvenimo istorijos, vertybės

IVADAS

Moterys – svarbiausios šeimos naratyvų, tradicijų, kartu ir vertybių perdavėjos bei tęsėjos, todėl, nagrinėjant tremtinių moterų vertybes, gyvenimo istorijos (*life histories*) tampa ypač svarbios. Gyvenimo istorijų pasirinkimą lemia prielaida, jog naratyvai geriau išryškina subjektyvius individo išgyvenimus, jų konstruojamus tapatumus bei vertybes [18, 255]. Naratyvai sukuria praeities gyvenimo ir dabartinę pasakotojo tapatybę. Taigi gyvenimo istorijos tampa asmens konstruojamos tapatybės dalimi, kuri gali būti perpasakojama išryškinant tam tikrus gyvenimo momentus, susijusius su dabartine situacija.

Gyvenimo istorijose socialinis ir kultūrinis kontekstas išryškėja per individualios patirties prizmę. Tam tikri kultūros elementai – simboliai, asmens sąvokos, pasakojimo maniera, pragyvenimo būdas, politinės struktūros, lyties vaidmenys ar kasdienybės

mikropolitika – padeda formuoti žmonių patirtis, įprasminti ir atpasakoti savo gyvenimus [17, 287–288].

Straipsnyje pasirinktos lietuvių tremtinių moterų gyvenimo istorijos išryškina mūsų tautos istorines patirtis. Tremtinių pasakojimuose ypač ryški išvietinimo problema, su kuria susiduriama ne tik tremtyje, bet ir sugrįžus į tėvynę. Tyrimo tikslas – tremtinių gyvenimo istorijas išanalizuoti remiantis pasakotojų vertybių raiška. Keliami šie uždaviniai: nustatyti tremtinių vertybes skirtingais amžiaus tarpsniais: jaunystėje, brandoje, senatvėje; ištirti bendražmogiškų, tautinių, religinių vertybių tęstinumą jaunesniajai kartai. Gyvenimo istorijų (*life history*) deskriptyvinis metodas straipsnyje traktuojamas kaip kokybinis tyrimo metodas, besiremiantis prisiminimais apie asmeninį gyvenimą [8, 96] bei asmens biografine medžiaga [2]; kartu taikomi istorinis lyginamasis ir interpretacinis metodai.

Pastarąjį dešimtmetį daugelis su lietuvių tremtimi susijusių darbų nagrinėti istoriniu aspektu. Juose apibendrinti istoriniai tyrinėjimai apie Lietuvos okupaciją ir represijas per penkiasdešimt metų [12, 1], gilinamasi į istorinių traumų nulemtus lietuvių mentaliteto pokyčius, kurių ženklų galime rasti tiek asmens, kiek kolektyvinėje atmintyje [11, 13–27], tremtinių moterų biografijos analizuojamos kaip kolektyvinės atminties tekstai [13; 19, 188–197], siekiama nustatyti tremtinių bei politinių kalinių tapatumo pažeidimo atvejus [4, 167–198]. Pastaraisiais metais išleista nemažai psichologų darbų apie politinių represijų sukeltų ilgalaikių traumų psichologinius ir psichopatologinius padarinius, kuriuose aptariama ne tik Lietuvos, bet ir Europos bendra patirtis [6, 78–126; 7, 127–149; 23, 28–77; 20, 150–181]. Viena svarbiausių šios srities darbų – psichologės Danutės Gailienės knygoje *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (2008) – nagrinėjama represijų, trėmimų traumas ir jų padariniai šeimos ir visuomenės atminčiai bei sveikatai [5]. Tarp naujausių etnologų darbų reiktų paminėti ir šio straipsnio autorių darbą [18, 255–267], 2017 m. publikuotą Poznanės universitete. Jame pasitelkiant moterų tremtinių represines patirtis, išgyventas vaikystėje ir paauglystėje, atskleidžiama tapatumo ir vertybių raiška.

Pagrindinis šio straipsnio šaltinis – lauko tyrimo medžiaga, užrašyta Kauno mieste 2007–2008 ir 2015–2016 metais. Tyrimo metu apklaustos 32 Politinių kalinių ir tremtinių bendrijos bei Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos narės, gimusios įvairiuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Respondentės suskirstytos į tris amžiaus grupes: 1) gimusios 1926–1940 m.; 2) 1941–1945 m.; 3) 1946–1958 metais. Apklausos metu buvo naudotas pokalbio metodas, struktūruotas ir pusiau struktūruotas interviu.

TREMTINIŲ MOTERŲ VERTYBINĖS PAIEŠKOS JAUNYSTĖJE

Esminis gyvenimo lūžis jaunų moterų gyvenime įvyko prasidėjus pirmiesiems trėmimams į Sibirą, kurie su pertraukomis tęsėsi nuo 1941 iki 1953 metų. Represijų metu nebuvo atsižvelgta nei į žmonių amžių, lytį, nei į socialinį sluoksnį. Per trėmimus labiausiai nukentėjo šeimos – žmonos atskirtos nuo vyrų, tėvai – nuo vaikų, seneliai – nuo vaikaitių. Šeimos, priverstos palikti savo gimtuosius namus, patyrė išvietinimo problemas. Joms buvo apribota galimybė ir teisė rinktis gyvenamąją vietą, individualų gyvenimo kelią; jaunoji karta negalėjo siekti aukštojo mokslo ar karjeros. Tremtinė Dalia Grinkevičiūtė taip apibūdina savo kartos jaunystės laikotarpį, praleistą prie Laptevų jūros:

Anksčiau ar vėliau kiekvienas žmogus pasirenka savo gyvenimo kelią. <...> Aš negalėjau nieko pasirinkti. Mano likimas buvo išprievartautas, ir tai buvo lemtinga mano sielai, tiksliau – mano ir mūsų visų charakterio formavimuisi [9, 255].

Taigi šios kartos lietuvių moterys tremtyje patyrė tiek individualią, tiek kolektyvinę traumą. Anot psichologės D. Gailienės, kolektyvinė trauma sutrikdo visuomenės atminties tęstinumą ir istorinės atminties perdavimą iš kartos į kartą, ryšius tarp šeimos ir visuomenės, tarp atskirų visuomenės grupių ir netgi tarp kartų [5, 73]. Šios traumos pasekmės akivaizdžios mūsų visuomenei, kuri per sovietmetį buvo praradusi šeimos, giminės, o kartu ir tautos istorinės atminties tęstinumą. Didelė visuomenės dalis ilgą laiką gyveno tyloje ir baimėje, bijodama, kad gali būti atpažinta, demaskuota jų šeimos ar giminės tikroji istorija. Kiekviena tuo metu nutylėta šeimos ar giminės istorija yra neatskiriama lietuvių tautos istorijos dalis, kurią šiandien verta apmąstyti ir naujai įvertinti.

Nepalankiais gyvenimo momentais iškilusios kliūtys gali palaužti žmogų, kita vertus, jos gali padėti iš naujo pažvelgti į savo gyvenimą, sutelkus argumentuotas išvalgas, naujai apmąstyti praeitį, dabartį ir kryptingai projektuoti ateitį. Taigi jaunosoms merginoms, atskirtoms nuo tėvynės ir gimtųjų namų, tremtis tapo tik dar didesne paskata priešintis sovietiniam režimui, burtis į lietuvių tremtinių bendruomenę, išmokti ginti savo interesus, gyventi dėl svarbiausio tikslo – „kada nors sugrįžti į Tėvynę“. Dauguma nesulaukė dienos, kai galėjo grįžti į Lietuvą, dalis palūžo, bet tos, kurios išliko, dar labiau užsigrūdino ir įgijo brandžios asmenybės bruožų, dar stipriau suvokė gyvenimo vertę, išmoko kovoti, branginti ir vertinti ne tik save, bet ir šalia esantį tautietį.

Atsidūrusios priešiškame tremties pasaulyje, merginos išmoko vertinti kiekvieną tautinį simbolį, kuris jas siejo su Lietuva ir lietuviška tapatybe. Tokie simboliai, kaip trispalvė vėliava, lietuviška daina, žemės sauja, atsivežta iš gimtinės, išreiškė tremtinių moterų vidinę būseną ir vertybines nuostatas. „Tautiniai ženklai buvo ir simbolinis saitas, jungiantis kalinius ir tremtinius su abstrakčiai suvokiama, kitoje nei jie erdvėje esančia tautine bendrija“ [4, 182]. Anot etnologės Auksuolės Čepaitienės, tremtiniai slapta darė įvairius rankdarbius su tautine simbolika, giedojo religines bei tautines giesmes, minėjo įvairias tradicines ir valstybines šventes, kurios padėjo jiems išlikti lietuviams [4, 181–182]. Po sunkaus darbo susirinkusios į didesnę lietuvių būrelį, merginos rengdavo ratelius, užsiimdavo visuomenine, kultūrine veikla, kuri joms suteikdavo teigiamų emocijų, primindavo tėvynėje praleistus nerūpestingus metus.

Svarbiausios religinės ir valstybinės šventės, dažniausiai minėtos moterų tremtinių pasakojimuose, – tai Kalėdos, Velykos ir Vasario 16-oji. Tarp religinių švenčių įsiterpia ir Gegužinės pamaldos, suburdavusios nemažai lietuvių. Pastaroji šventė išlaikė panašias religines tradicijas tiek Sibire, tiek Lietuvoje – jai būdingas parapijos susibūrimas ir tos vietos gausus puošimas berželiais [21, 21]. Per Gegužinių pamaldas tremtinės meldavosi įvairiomis intencijomis, bet ypač prašydavo Dievo dvasios stiprybės ir stebuklo „kada nors sugrįžti į Lietuvą“. Apskritai religija užėmė svarbią vietą tremtinių moterų gyvenime. Krikščioniškos vertybės, įgytos dar nepriklausomoje Lietuvoje, o vėliau puoselėtos tremties sąlygomis, liudija apie tremtinių religinio tapatumo tęstinumą. Iš maldos jos pasisemdavo vilties ir tikėjimo, kuris joms padėjo išgyventi sunkiausiais gyvenimo momentais tremtyje.

Etnologo Petro Kalnio teigimu, religija ir Bažnyčia, kaip opozicija okupaciniam režimui, daug prisidėjo prie to meto lietuvių tautinės savimonės palaikymo bei tautinės idėjos įtvirtinimo tiek Lietuvoje, tiek Sibire [10, 22]. Nors sovietų valdžia įvairiais būdais siekė sunaikinti ir eliminuoti tremtinių vertybių sistemą, tačiau pasiekė priešingą rezultatą – gyvenimas tremtyje užgrūdino ir suvienijo žmones, padarė juos artimesnius, nuoširdesnius. Buvimas drauge padėjo išlaikyti lietuvišką dvasią. Sunkiomis akimirkomis lietuviai tremtiniai palaikydavo vienas kitą: šelpdavo, suteikdavo moralinę, dvasinę pagalbą. Vienoje lokalioje

vietovėje gyvenanti lietuvių bendruomenė formavo kolektyvinį tapatumą. Žmonės siejo bendri simboliai – kalba, papročiai, tradicijos, tėvynės vaizdiniai. „Lietuviška daina, bendra malda ir prisiminimai apie Lietuvą, patriotiniai jausmai – šie šaltiniai nuolat stiprino amžino išalo žemėje įkalintus tremtinius“ [19, 192].

Per įvairius susibūrimus, valstybinių, kalendorinių ir religinių švenčių minėjimus jaunios tremtinės išlaikė lietuviškų tradicijų tęstinumą svetimoje kultūrinėje erdvėje. Iš tėvų įgytas tautines, kultūrinės, religines bei dorovines vertybes jos ypač vertino ir puoselėjo tremtyje, jomis palaikydavo savo individualųjį ir kolektyvinį tapatumą.

TREMTINIŲ MOTERŲ VERTYBĖS BRANDOS TARPSNYJE

Socialinė branda sietina su išėjimu iš tėvų namų, studijų pabaiga, darbinio gyvenimo pradžia, šeimos sukūrimu ir pirmojo vaiko gimimu [16, 40]. Tremtinės moterys daugelį šių įvykių patyrė Sibire. Lietuvės tremtinės, gimusios prieškario Lietuvoje, anksti buvo atskirtos nuo gimtųjų namų, pačių artimiausių šeimos narių, todėl patyrė psichologinę traumą. Priverstinė izoliacija svetimoje aplinkoje paskatino ankstesnę jaunų moterų socialinę brandą. Be to, tremtyje vyko antrinė socializacija [14, 37] – iš tėvų įgytas vertybes moterys derino su naujomis, ir tai padėjo susiformuoti jų tapatybėms bei pravertė sugrįžus į Lietuvą.

Tremtinės patyrė daug skausmo: daugelis jų pakelėje palaidojo savo vaikus, kelionės pradžioje neteko savo vyrų, kurie buvo atskirti ir uždaryti į lagerius. Prasidėję masiniai žmonių trėmimai į Sibirą tapo išbandymu kiekvienam su tuo susidūrusiam žmogui. Teko pervertinti savo gyvenimo vertybes, suaktyvinti savojo „aš“ paieškas. Kardinaliai pasikeitusios gyvenimo sąlygos, įvairiapusis žmogaus izoliavimas tremtyje turėjo neigiamų pasekmių – suardyti ne tik kultūriniai ar socialiniai, bet ir fiziniai komponentai, apimantys fizinę žmogaus egzistenciją.

Sugebėjimas išlikti sunkiomis gyvenimo sąlygomis, savarankiškumas padėjo susiformuoti brandžioms tremtinių asmenybėms. Tėvynėje moterys toliau tęsė antrinės socializacijos procesą: turėjo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų, pradėti gyvenimą iš pradžių, t. y. susirasti gyvenamąją vietą, darbą. Sugebėjimas įsitvirtinti, nepalūžti iškilus pirmiesiems sunkumams gimtojoje Lietuvoje, padėjo galutinai susiformuoti moterų asmenybėms.

Po Josifo Stalino mirties prasidėjęs politinis „atšilimas“ leido daugumai tremtinių po kelerių metų grįžti į tėvynę, pradėti naują gyvenimo etapą. Tačiau psichologų tyrimai atskleidė, kad pasibaigus įkalinimui ar tremčiai ir sugrįžus į Lietuvą, traumavimas nesibaigė: „Daugelis (61 proc.) represuotų asmenų teigė, kad grįžę buvo blogai priimti, buvo sunku prisitaikyti. Daugiau nei pusė nukentėjusių asmenų (55 proc.) per represijas neteko artimų šeimos narių, daugumai (83,4 proc.) represijos sutrukdė siekti profesinių ir mokslo tikslų“ [6, 100].

Tėvynė, apie kurią tiek buvo kalbėta ir svajota Sibire, pirmaisiais gyvenimo metais pasirodė esanti svetima. Kasdieną moterims teko įveikti daug kliūčių, nes tuometinė valdžia buvo nusiteikusi priešiška tremtinių atžvilgiu. Daugeliui tremtinių reikėjo „pamiršti“ praeitį, nes „tremtinio“ etiketė tapo kliuviniu siekiant įsidarbinti ar įgyti aukštąjį išsilavinimą. Visuomenėje vyravo nuomonė, kad tremtiniais netgi pavojinga padėti.

Pirmieji sunkumai, iškilę tėvynėje, buvo susiję su gyvenamąja vieta. Nenuostabu, kad tremtinės po daugelio Sibire praleistų metų norėjo grįžti į savo gimtuosius namus, gimtąją tėvų sodybą. Daugumos moterų norams nebuvo lemta išsipildyti: turtas buvo konfiskuotas, tėvų sodybose apgyvendinti svetimi žmonės arba išvis buvo draudžiama

grįžti į gimtąjį miestą ar kaimą. Tremtinių ribotą galimybę rinktis gyvenamąją vietą ar apsigyventi gimtuosiuose tėvų namuose galima traktuoti kaip lokalinio tapatumo pažeidimą. Respondentė, gimusi 1932 m., taip apibūdino sunkią gyvenimo pradžią Lietuvoje:

Atvažiavom pas sesutę, kuri gyveno Kaune mažam kambarėly. Bandėm dokumentus tvarkytis, kad prisiregistruot, bet Kaunas liepė greit išvažiuot. Gimtieji Šakiai irgi nepriėmė, vyro Ukmergė irgi nepriėmė. Nuvažiavom į Šiaulius, ten buvo vyro sesuo, na, ir ten mus priregistravo (1).

Daugybę metų praleidusios tremtyje, į Lietuvą sugrįžusios moterys ne visada sulaukdavo paramos ir supratimo. Tai skaudino ir liūdino tremtines, kartais jos būdavo apkaltinamos kaip „dezertyrės“, pačios palikusios namus, žemę ir pabėgusios. Anot psichologų, pačios sunkiausios psichologinės traumos yra kitų žmonių sukeltos kančios. Toks brutalus elgesys, naudojamas prieš kitą žmogų, ypač pažeidžia traumuojamo žmogaus orumą [5, 40]. Taigi sunkiausias moterų tremtinių gyvenimo momentas buvo jų išvietinimas – moterys jautėsi bevietės ne tik tremtyje, bet ir tėvynėje, kur buvo pažeistas jų asmens orumas.

Sugrįžusias į Lietuvą tremtines palaikė tik patys artimiausi draugai ir giminaičiai; iš valdžios pagalbos nebuvo galima tikėtis. Artimųjų žmonių parama ir supratimas šioms moterims buvo ypač svarbus. To meto valdžios prilipdyta „tremtinių“ etiketė labai apribojo jų galimybes tobulėti, įgyti aukštesnę kvalifikaciją ar geresnį darbą tėvynėje. Tremtinė, gimusi 1935 m., taip apibūdino savo vidinę būseną pirmaisiais gyvenimo metais Lietuvoje:

...Tokie žmonės gi buvo visai nepageidaujami. <...> Juoda varna jausdavaisi tarp tų žmonių. Ir dar labai ilgai, net iki atgimimo, buvai pripratęs jaustis tokiam, kaip šešėly kažkokiam (2).

Sovietinėje Lietuvoje tremtinėms nuolat reikėdavo galvoti, su kuo ir ką šneka, nes viešai išreikšti nuomonę buvo pavojinga. Taigi moterys patyrė represijas ne tik Sibire, bet ir sovietinėje Lietuvoje, jos jautėsi užguitos ir nevisavertės. Vaikystėje mokytos bendražmogiškų vertybių – sąžiningumo, pagarbos ir meilės, jos sunkiai adaptavosi prie sovietinių įstatymų. Respondentė Ana, gimusi 1942 m., taip įvertino tuometinę valstybės santvarką:

Aš gyvenu dėl kitų. Man mama visada sakydavo, kad ką, vaikelį, mesį, tą ir rasi. Ir šitokių principu mes tokie sąžiningi ir išlikom. Žinot, nemokėjom tarybinę santvarkoj prisitaikyt – ir brolis buvo ne komunistas, jį išmetė iš pareigų, nors ir išsilavinęs žmogus. <...> Tai žinokit, dainavau. Daininykė buvau. Mano sesuo irgi daininga. Tai buvo viskas per dainą. Mes tokį dvasinį peną sėmėmės per dainą. Aplinka buvo tiesiog nepakeliama: visur melas, visur atsidurdavai tarp tokių, kaip ir dabar (3).

Tremtinės, svarbiausiomis vertybėmis laikiusios sąžiningumą, meilę, jautrumą, dvasingumą, neatitiko sovietinio „liaudies žmogaus“ stereotipo. Tokioms moterims buvo sunku ne tik susirasti darbą, bet ir gyventi aplinkoje, kurioje nepripažįstamos bendražmogiškos vertybės. Jono Balčiaus teigimu, „Doroviniu požiūriu vertinant, sovietinis socializmas pirmiausia reiškė visų ilgaamžių lietuvių tautos vertybių bei tradicijų, tarp jų ir krikščioniškų suniekinimą“ [3, 324]. Nors gyvenimas pagal dvejopus moralinius standartus ilgainiui keičia asmenybės nuostatas, tačiau mūsų tyrimas atskleidė, kad tremtinių

(1) VDU ER, b. 1356, p. 82. Inf. I. B., g. 1932 m. Bunzių k., Šakių apsk., Prunkščių vls.

(2) VDU ER, b. 1356, p. 190. Inf. E. S., g. 1935 m. Savičiūnų k., Anykščių vls.

(3) VDU ER, b. 1356, p. 218. Inf. A. B., g. 1942 m. Vainatraukio k., Kauno r.

atveju sovietinei valdžiai to pasiekti nepavyko. Vaikystėje iš tėvų šeimos perimtos pamatinės vertybės joms buvo svarbesnės už sovietines ideologizuotas nuostatas.

Į Lietuvą sugrįžusių tremtinių viena iš veiklos sferų buvo visuomeninė veikla, padėjusi moterims išsigydyti skaudžias žaizdas ir sveikti po patirtų psichologinių traumų. Anot A. Adlerio, žmogaus saviraiška per įvairią visuomeninę veiklą brandina asmenybę [24, 344]. Moterų laisvalaikis tautiniuose ansambliuose, šokių rateliuose skatino etninę savimonę ir su ja susijusius emocinius išgyvenimus [15, 75]. Tremtinių tautinės vertybės buvo išreikštos aktyvia visuomenine veikla dainų šventėse, tautinių šokių ansambliuose, eiliuotoje kūryboje. Kiekvienas renginys ar valstybinės šventės minėjimas teikė moterims ir simbolinę reikšmę, įkūnytą lietuviškos tapatybės ženklais: tautiniais drabužiais, lietuviška daina ar savos kūrybos eilėraščiais. Moterų įvairiapusė visuomeninė veikla atskleidė, kad tremtinės, sulaukusios brandaus amžiaus, išmoko džiaugtis ir vertinti gyvenimą, nesizvalgydamos į skaudžią praeitį. Moterų tremtinių bendros dvasinės vertybės, tikėjimas, kančios įprasminimas, bendravimas su kitais nukentėjusiais, aktyvi visuomeninė veikla buvo svarbūs veiksniai, padedantys ištvirti sunkią traumą [6, 116].

TREMTINIŲ MOTERŲ VERTYBIŲ RAIŠKA SENATVĖJE

Senatvė – tai amžiaus tarpsnis, kai žmogus apmąsto gyvenime atliktus darbus bei poelgius, kelia gyvenimo prasmės klausimus. Šio amžiaus privalumas – gebėjimas objektyviai žvelgti į savo gyvenimą iš šalies, įvertinti svarbiausias vertybes, praėjusio gyvenimo laimėjimus ir nesėkmes, džiaugsmus ir priimti mirties neišvengiamybę.

Tremtinių asmenybių susiformavimui svarbiausios buvo tautinės, religinės ir bendražmogiškos vertybės, kurias iš kartos į kartą perdavė šeimos nariai ir bendruomenės atstovai. Sovietinės okupacijos metais daugelis moterų tapo istorinių įvykių liudininkėmis, kai jų šeimos nariai išėjo į miškus kovoti už Lietuvos laisvę, ir tai padėjo dar jaunystėje suvokti laisvės vertybių prasmę. Dauguma tremtinių teigė, kad joms išlikti Sibire padėjo tikėjimas bei suvokta tremtyje patirtų kančių, sunkumų prasmė. Sunkų tremties patyrimą jos laikė savotiška dvasine kova už Lietuvos laisvę.

Išlaikyti tautinę tapatybę ir žmogiškąsias vertybes tremtyje moterims padėjo keletas veiksnių: bendravimas su tos pačios etninės grupės nariais; lietuviškų tradicijų tęstinumas švenčių metu; gyvas religingumas; vaikystės prisiminimai apie gimtuosius namus ir pradžios mokyklą; tėvynėje įgytos tautinės, religinės ir bendražmogiškos vertybės. Tremtinėms svarbus ir moteriškos tapatybės – moters, motinos, močiutės – įprasminimas šeimoje. Senatvės tarpsnyje tremtinės dalijosi savo sukaupta gyvenimiška patirtimi ir išmintimi su vaikaičiais, pabrėžė vertybes, kurias norėtų perduoti jaunesniajai kartai. Moterų palinkėjimuose jaunajai kartai atsispindi etinės, religinės ir patriotinės vertybės:

Na pirmiausia, tai gal [palinkėčiau] mylėti žmones, būti žmogum, padėti žmonėm. Labai gerai žmogus jautiesi, kada gali padėti žmonėm. Vat, kad mylėtų Dievą, būtų geri, netušti [turėtų užsiėmimų, pomėgių]. <...> Tu juk esi Dievo vaikas, šitos gamtos dalis, tai kaip tas paukštis, esi laisvas, tai aš [manau], tai yra labai daug (4).

Nepamiršti Dievo, mylėti savo Tėvynę ir tėvelius. Dorai gyventi, mokėti atleisti ir pasimokyti iš kitų ir savo klaidų. Niekada nepalūžti, kad ir labai sunku, surasti džiaugsmo valandėlę ir ja praskaidrinti susidariusią padėtį. Daugiau žmonėse matyti gėrio ir sau priitaikyti (5).

(4) VDU ER, b. 1356, p. 210. Inf. E. Č., g. 1935 m. Kaune.

(5) VDU ER, b. 1356, p. 103. Inf. G. R., g. 1929 m. Padauguvos k., Vilkijos vls.

Kaip viena svarbiausių vertybių moterų pasakojimuose minima Lietuvos jaunoji karta ir jos istorinės atminties gaivinimas. Vyresnioji karta stengėsi savo vaikams ir vaikaičiams perduoti meilę tėvynei, patriotiškumą, dorą, pilietiškumą, optimizmą. Šias vertybes tremtinės puoselėjo kartu su anūkais dalyvaudamos įvairiuose patriotiniuose renginiuose, Baltijos kelyje, pabrėždamos, kad čia vyksta „gyvoji istorija“ (6). Moterys savo pasakojimais apie tremtį gaivino vaikaičių istorinę atmintį, skatino juos gyventi ir kurti Lietuvoje. Tremtinių teigimu, išsaugoti dvasinį ryšį su savo tėvyne yra kiekvieno lietuvių pareiga. Ši imperatyvą, skirtą jaunajai kartai, viena iš tremtinių pagrindė posakiu – *jau geriau juoda duona savo tėvynėje negu balta duona kažkur kitur* (7).

Tarp tremtinių moterų naratyvų išryškėjo dar vienas aspektas – jaunosios kartos patriotinis ir religinis ugdymas. Vienos tremtinės žodžiais tariant, „pats didžiausias Lietuvos turtas – tai Lietuvos jaunimas“:

Kad į mokyklas grįžtų meilė Dievui ir tėvynei, kad mokyklose kabotų ir kryžius, ir Vytis – kaip augom mes. Kad jaunimas sugrįžtų prie Dievo, prie tėvynės meilės. <...> Pažiūrėkim, kad ir dabar jaunimas, kuris žengia koja kojon, jaučia tėvynės meilę, jaučia patriotizmą, jis neieško narkotikų, neieško lengvo uždarbio. Jis ieško mokslo – va to ir palinkėt noriu. Ir Lietuva bus Lietuva. <...> Ir į mokyklas, į visas švietimo įstaigas, kad kviestų buvusius partizanus į susitikimus, tremtinius, kad moksleiviai, studentai žinotų tikrą Lietuvos istoriją (8).

Tremtinių pasakojimuose besikartojančios pamatinės vertybės – patriotiškumas, pilietiškumas, religingumas, humaniškumas, sąžiningumas, darbštumas ir dora, kurias dar vaikystėje joms įdiegė tėvai bei mokytojai, padėjo įveikti represijų sunkumus. Šios vertybės svarbios ir šiandien perduodant jas iš kartos į kartą savo šeimose bei gaivinant istorinę atmintį jaunojoje kartoje.

IŠVADOS

Skirtingais amžiaus tarpsniais (jaunystėje, brandos laikotarpiu, senatvėje), tiek Sibiro aplinkoje, tiek sugrįžusios į tėvynę, tremtinės patyrė fizinių išbandymų, psichologinių ir dvasinių sukrėtimų, formavusių jų vertybes. Jaunystėje iš esmės pasikeitus tremtinių moterų gyvenimo sąlygoms bei kultūrinei aplinkai, jų tautinės, religinės vertybės išliko nepakitusios. Tai lėmė keletas veiksnių: iš vaikystės tėvų įdiegtos tautinės, dorovinės, religinės vertybės bei su jomis susijusi simbolika, izoliuotas lietuvių etninės bendruomenės gyvenimas Sibire. Kaip atskleidė tyrimas, amžiaus skirtumas neturėjo įtakos tremtinių moterų vertybinei orientacijai. Tremtinių gyvenimo istorijas vienijo labai panašūs bendri išgyvenimai, patirtos nuoskaudos tremtyje bei išvietinimo problema.

Lietuvių moterų bendra patirtis Sibire nulėmė naujas bendražmogiškas vertybes – ištvermę, tikslo siekimą, empatiją, kurios padėjo susiformuoti brandžioms lietuvių tremtinių moterų asmenybėms. Kita vertus, tremtis jų asmenybėms turėjo neigiamų pasekmių: skatino moterų uždaramą, formavo nevisavertiškumo kompleksą. Tyrimas atskleidė, kad jaunystėje tremtinėms įdiegtos tautinės, bendražmogiškos, religinės bei dorovinės vertybės įgijo tęstinumą jaunojoje kartoje.

Gauta 2018 12 19
Priimta 2019 01 07

(6) VDU ER, b. 1356, p. 193. Inf. E. S., g. 1935 m. Savičiūnų k., Anykščių vls.

(7) VDU ER, b. 1356, p. 125. Inf. J. P., g. 1932 m. Viliamų k., Zapyškio vls.

(8) VDU ER, b. 1356, p. 83. Inf. I. B., g. 1932 m. Bunzių k., Prunksčių vls., Šakių apskr.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- [1] ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius: Mintis, 1996.
- [2] ATKINSON, Robert. The Life Story Interview. *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Eds. J. F. Gubrium, J. A. Holstein. London-New Delhi: Sage. Prieiga per internetą: <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/projects/oralhistory/2002AtkinsonLifeStoryInterview.pdf> [žr. 2018 09 25].
- [3] BALČIUS, Jonas. *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- [4] ČEPAITIENĖ, A. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. *Lietuvos etnologija*, 2001, t. 1(10), p. 167–198.
- [5] GAILIENĖ, Danutė. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008.
- [6] GAILIENĖ, Danutė; KAZLAUSKAS, Evaldas. Po penkiasdešimties metų sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai. *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 78–126.
- [7] GUDAITĖ, Gražina. Sovietinės traumos psichologiniai padariniai. *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 127–149.
- [8] GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.
- [9] GRINKEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuviai prie Laptevų jūros*: atsiminimai, miniatiūros, laiškai. Sudarė A. Šulskytė. Vilnius: Lietuvių rašytojų sąjungos I-kla, 1997.
- [10] KALNIUS, Petras. Etninės savimonės reikšmė dabartiniam lietuvių tautiniam atgimimui. *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: konferencijos medžiaga. Vilnius, 1994.
- [11] KUODYTĖ, Dalia. Traumuojanti istorija. *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 13–27.
- [12] *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005.
- [13] MARCINKEVIČIENĖ, Dalia. *Prijaukintos kasdienybės: 1945–1970 m. biografiniai Lietuvos moterų interviu*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2007.
- [14] MATULIONIS, Arvydas Virgilijus. *Sociologija*. Vilnius: Homo liber, 2001.
- [15] MERKIENĖ, Irena. Gyventojų migracijos įtaka etninei kultūrai. *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste*: tarpdalykiniai tyrinėjimai. Vilnius: Versus aureus, 2007.
- [16] MIKULIONIENĖ, Sarmitė. Perėjimas į brandos amžių: išėjimo iš tėvų namų pokyčiai ir variacijos, 1960–1995. *Filosofija. Sociologija*, 1998, Nr. 3, p. 39–48.
- [17] PARISH, Steven M. Life history. *The Dictionary of Anthropology*. Ed. by T. Barfield. UK: Blackwell Publishing, 1997, p. 287–288.
- [18] RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ, Rasa; MATUSEVIČIENĖ, Gerda. Moterų tremtinių represinės patirtys gyvenimo istorijose: tapatumo ir vertybių raiška. *Perspectives of Baltic Philology III: Apokalipsy bałtyckich światów*. Red. J. Niewulis-Grablunas et al. Wydawnictwo Rys: Poznan, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2017, p. 255–267.
- [19] RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ, Rasa. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai. *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 2(82), p. 188–197.
- [20] SCHÜTZWOHL, Matthias; MAERCKER, Andreas. Politinio kalinimo Vokietijos demokratinėje respublikoje ilgalaikiai padariniai. Terapinės ir teisinės išvados. *Sunkių traumų psichologija*:

politinių represijų padariniai. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 150–181.

[21] ŠAKNYŠ, Žilvytis. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje (XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje)*. Vilnius: Pradai, 1996.

[22] VDU ER (Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos rankraštynas), b. 1356.

[23] WEISSETH, Lars. *Psichotraumatologija Europoje. Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 28–77.

[24] ŽUKAUSKIENĖ, Rita. *Raidos psichologija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

RASA RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ, GERDA MATUSEVIČIENĖ

Values of Lithuanian Women Deportees in Their Life Histories

Summary

This article reviews the life histories told by Lithuanian women deportees from the middle of the twentieth to the twenty-first century. It analyzes the values of women deportees in ethnic, religious, and humanistic aspects. The work is based on life histories recorded during ethnographic fieldwork and represents the problem of displacement. The following tasks were undertaken: (1) to determine the values of women deportees in their youth, maturity, and old age; (2) to explore the continuity of humanistic, national, and religious values in the younger generation.

The study reveals that Lithuanian women deportees suffered physical, psychological, and spiritual traumas that laid the foundations for their values. The analysis of life histories reveals that experiences that the Lithuanian women gained in Siberia formed new human values: perseverance, purposefulness, and empathy. On the one hand, these features played a role in shaping the personalities of the mature women. In general terms, life in exile had negative consequences for the personalities of the deported women leaving them with the feeling of isolation and the inferiority complex.

Keywords: Lithuanian women deportees, life histories, values